ENEIDA ÎN TRADUCEREA LUI G.I. TOHĂNEANU. NOTE DE LECTURĂ

LIVIUS PETRU BERCEA

Cuvinte-cheie: *traducere, lexic, derivare, versificație*

Departe de mine gândul de a pune semnul egalității între cărțile pe care doresc să le compar în rândurile care urmează. Şi încă o precizare: doar cărțile sunt comparabile şi doar autorii lor. O singură perspectivă le „uneşte" şi le face comparabile: efortul creator care stă la baza lor. În 1941, profesorul Al. Rosetti îşi încheia calitatea de director la Editura Fundațiilor Regale. Simțind că va fi schimbat, depune toate eforturile ca una dintre marile opere ale culturii noastre să poată apărea: *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* a lui G. Călinescu. Spre cinstea lui, D. Caracostea, care îi urmează lui Al. Rosetti, lasă lucrurile să-şi urmeze traiectoria „normală" şi volumul apare. La apariția monumentalului tom călinescian, Al. Rosetti îi scrie autorului rânduri elogioase, impresionat de realizarea magistrală a lui G. Călinescu. Păstrând proporțiile, reproduc alăturat scrisoarea, din cartea lui Ion Bălu, *Viața lui G. Călinescu* (Bucureşti, Editura „Cartea Românească", 1981), cu precizarea că rândurile i se potrivesc şi Profesorului G. I. Tohăneanu, pentru traducerea *Eneidei*.: „Tipografia a scos exemplarele de semnal la sfârşitul lunii iulie şi directorul imprimeriei expedie imediat unul lui Al. Rosetti, care, copleşit de respect, vădit în scrierea cu majuscule a pronumelui de politețe, îi comunica la 31 iulie impresiile: < Am volumul D-tale pe masă! L-am citit în manuscris; în corectură; în coale. Recitesc acum ici şi colo pasaje care mă încântă. Dar, de abia acum, realizez că eşti un *maestru* (în

BDD-A23959 © 2014 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:12 UTC)

sens etimologic!). Atâtea pagini! Atâta muncă! Clipe, zile, ore, ani ! Ce forță! Ce facultate! Ce ușurință de a scrie! Şi nicăieri oboseală, nu plictis...>" (p. 256). Restul scrisorii cuprinde aprecieri asupra relațiilor personale dintre cei doi oameni de cultură. Ele nu-şi mai aveau locul aici... Nu pot însă trece peste apelativul cu care îl numeau învățăceii pe Profesorul G. I. Tohăneanu: **magistrul**.

1. Am fost „învățat" de foştii mei profesori de la Filologia timişoreană să citesc o carte care mă interesează „cu creionul în mână". La apariția, acum două decenii, a noii traduceri, de către G. I. Tohăneanu, a *Eneidei*, am făcut acest lucru, iar exemplarul meu, de la editura de pe atunci „Antib", devenită o „marcă" editorială de prestigiu, prin „Amarcord", e doldora de însemnări, sublinieri, încercuiri de termeni, de sintagme, de elemente formative pentru cuvinte. Nu am făcut enumerarea acestor „ingrediente" pentru a-mi evidenția „munca", ci din dorința de a reliefa interesul pe care mi l-a stârnit noul text al *Eneidei* (cunoşteam, pe atunci, traducerile lui Coşbuc, Lovinescu şi Murărașu).

2. Trebuie să recunosc că parcurgerea textului epopeii vergiliene mi-a fost ghidată şi înlesnită de „autoprezentarea" traducerii din *Prefața* semnată de către traducător. Conştient că traducerea sa va ivi numeroase uimiri şi întrebări lectorului, Profesorul G. I. Tohăneanu îşi „justifică", dacă se poate spune aşa, opțiunile. Citatul, în ciuda lungimii sale, e necesar să fie făcut cunoscut: „Traducerea mea se străduie să rămână, şi ea, fidelă textului, dar mai ales, spiritului vergilian. Oricât aş fi dorit să țin seama de exigențele cititorului modern de poezie, am fost nevoit, pentru ca <duhul arhaic> să se înstăpânească, să recurg la foarte puține neologisme, dar la un număr relativ mare de elemente lexicale şi de forme gramaticale specifice <scripturelor române> de odinioară precum şi la numeroşi termeni <neliterari>, caracteristici nivelului popular al limbii. De asemenea, am preferat, nu o dată, formele verbale fără prefixul *în- (brânci, mrejui, plini* în loc de *îmbrânci, înmrejui, împlini),* pe de o parte, iar pe de alta, pe cele fără sufixe flexionare (*cotroape* <cotropeşte>, *potoale* <potoleşte>, *lucră* <lucrează>). Nu este vorba, aici, de o concesie făcută <tiraniei> versificației, ci de o opțiune de ordin

BDD-A23959 © 2014 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:12 UTC)

stilistic şi estetic. În schimb, <necessitas metrica> m-a constrâns să solicit, adesea dubletele sau chiar tripletele silabico-accentuale. Firea mlădioasă a limbii române oferă poeților această posibilitate, pe care ei au folosit-o cu desfătare [...]

Pentru a face să se înfiripe şi să se statornicească <atmosfera> adecvată – aceea a <vremii sure> – am reținut, de câteva ori, formele arhaice de genitiv ale articolului demonstrativ feminin: *cei* în loc de *celei.* Le-am extras din cronici, urmând însă pilda lui Eminescu, care, în *Scrisoarea V,* evocă <ochiul lumii *cei* antice>" (Publius Vergilius Maro, *Eneida,* Prefață şi traducere din limba latină: G. I. Tohăneanu. Note şi comentarii, glosar: Ioan Leric, Editura Antib, Timişoara, 1994, p. 29).

Profesorul mizează şi pe „conlucrarea" cu lectorul, pe descoperirea de către acesta a ceea ce e aparte, inedit, în textul noii traduceri: „Cum cititorului nu-i place să fie <dăscălit>, opresc aici şirul exemplelor: astfel prevenit, el va putea descoperi singur – chiar fără să fie <specialist> – celelalte <abateri> de la...normă" (p. 29).

3. Reține, în primul rând, opțiunea pentru traducerea în endecasilabi iambici. Se poate compara această opțiune doar cu cele ale lui G. Coşbuc (traducerea din 1896) şi D. Murăraşu (traducerea din 1956), făcute în hexametri, metrul original, latinesc, al *Eneidei,* niciodată cu o versiune în proză, de pildă cu cea a lui Eugen Lovinescu. Probabil, mulți vor fi apreciat traducerea în hexametri, pentru cadența (oarecum) impecabilă, pentru sobrietate şi pentru simplul motiv... că acesta e metrul *Eneidei,* deci ne apropie de textul de bază. G. I. Tohăneanu a ales soluția lui Teodor Naum, care tradusese fragmentar (cânturile I-VI) *Eneida* tot în endecasilab iambic. Deşi optează pentru trăsături care dau textului patina arhaicității, de data aceasta G. I. Tohăneanu se dovedeşte mai aproape de timpurile posterioare Romei, vorba poetului, „cei antice", justificându-şi preferința pentru endecasilab: „Profesorul clujean (Teodor Naum – n. n.) a avut fericita inspirație să opteze pentru endecasilabul iambic, care devenise, de la Dante şi Shakespeare încoace, versul tradițional al epicii înalte şi al dramei. Mi-am însuşit, fără preget, opțiunea ilustrului meu predecesor" (p. 29). Mai suplu,

BDD-A23959 © 2014 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:12 UTC)

dând traducătorului o mai mare libertate de mişcare, endecasilabul nu scade, calitativ, valorile contextului, potențând sigur caracterul alert al acțiunii sau acumularea de elemente specifice pentru portretizare sau pentru nararea unor evenimente. Cel mai potrivit procedeu pentru a-mi justifica afirmația ar fi compararea unor fragmente din textul latinesc al *Eneidei* cu corespondentele din traducerea Profesorului timişorean. Ele se ivesc însă în orice pagină, iar opțiunile mele ar fi, neîndoios, subiective. În plus, o asemenea comparație ar depăşi simplele note de lectură de aici. Endecasilabul este şi mai „uşor" de lecturat decât hexametrul, sau cel puțin aceasta a fost impresia personală la citirea traducerii.

4. Nu am văzut nici măcar un rând din „caietele" de traducător ale lui G. I. Tohăneanu. Aşadar, nu-i cunosc laboratorul secret în care a trudit neostoit pentru realizarea „integralei" Virgiliu („integrală", pentru că aşa cum ştiu specialiştii, tot la o editură timişoreană – „Amarcord" – au apărut, ulterior, şi *Georgice*-le şi *Bucolice*-le*)*. Textul tradus este însă atât de curat sintactic, de firesc, de adecvat limbii române, încât impresia e de traducere fără oprelişti sau reveniri, cuvintele, frazele, imaginile ivindu-se „dintr-un condei", venindu-i traducătorului sub pană cu uşurință. Am comparat, din această perspectivă, traducerea Profesorului G. I. Tohăneanu cu una „modernă" care şi-a propus ca obiectiv păstrarea, cât mai apropiată de original, a sintagmelor, a topicii, a lexicului. Nu ştiu dacă vreun cititor (cu excepția ieşeanului Nicolae Ionel, „traducătorul") a putut parcurge traducerea *da capo al fine.* Dacă a făcut cineva gestul, e unul de eroism. Am avut însă confirmarea presupunerii şi impresiei mele. Profesorul Ionel Funeriu, apropiat lui G. I. Tohăneanu, îmi mărturiseşte că traducerea e „curată", doar ici-colo apar modificări în manuscrisele traducătorului. Ea stă dovadă încă o dată faptului că Profesorul cunoştea subtilitățile limbii latine (ca să nu mai vorbesc de cele ale limbii române), iar în omul G. I. Tohăneanu „zăcea" un poet autentic.

5. O impresie aparte produce *lexicul* la care apelează traducătorul. Nu mă mai refer aici la opțiunile Domniei sale pentru însemnele vechimii, despre care a vorbit în *Prefață,* ci la faptul că textul tradus surprinde prin numărul mare de **derivate virtuale** (le-

BDD-A23959 © 2014 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:12 UTC)

am numit aşa, pentru că ele nu există realmente în limbă, niciun dicţionar nu le înregistrează, dar devin posibile în optica traducătorului. Ele sunt creaţia Profesorului G. I. Tohăneanu, în spiritul derivării cu prefixe şi, mai ales, cu sufixe, derivare, dealtfel, bogată în limba română). Sufixe adjectivale, substantivale, verbale sau adverbiale sunt ataşate unor termeni existenţi în limbă, iar rezultatul este aparte: toate derivatele astfel obţinute (plus câteva inovaţii de acest fel în aria compunerii) se constituie în mărci evidente ale atmosferei de vechime, de eroism de care este impregnată epopeea vergiliană. Aceste lexeme noi apar aproape în fiecare pagină, dar uneori abundă, fără să impieteze asupra percepţiei corecte a textului sau să supere retina. Având modele derivative existente din belşug în limba română, G. I. Tohăneanu „inovează", creând noi combinaţii între cuvântul-bază şi elementul formativ. Întrucât prezentele rânduri nu au pretenţii ştiinţifice, nu m-a bântuit gândul vreunei sistematizări a acestor forme virtuale. Las să urmeze câteva exemple, nu tocmai la întâmplare. Substantive „noi" în lexicul traducerii de faţă apar aproape în fiecare pagină: *turbăciune, mişcăciune, greime, stâncime, ajutorinţă, mântuinţă, scutinţă, ostenință, drumaş, cetaş, bărdaş, dârzie, şireţie, cruzie, puternicie;* adjective – aşijderea, mai ales derivate cu sufixul *–nic: evlavnic, noianic, trebnic, scârbelnic, puhoinic, zornic, smernic, fiornic, grijnic, jălalnic* etc., dar şi: *spăimos, sterpos, puteros, spăimântos, lăturiş (*„lăturalnic"). Verbele iau naştere mai ales prin derivarea cu prefixe: *înlimăni, înveriga, încoifa, înspăima, însărbezi* dar şi prin „deprefixarea" unor forme impuse în limba română cu prefix: *cuiba, plini, pestriţa, prejmui* etc. pentru: *încuiba, împlini, împestriţa, împrejmui* etc.

Pentru inventivitatea lexicală a traducătorului sunt sugestive şi: *truncheş, mânaci, hrănaci, bujoriu, verşun, vânzol, larmăt* ş. a.

Un citat mai amplu poate exemplifica interesul lui G. I. Tohăneanu pentru „densitatea" de creaţii lexicale inedite, care îi aparţin (le-am marcat cu aldine): „Astfel grăind, el **zornic** se întoarnă / La vatra-i; cere caii şi, văzându-i, / Se bucură că freamătă sub ochii-i. / Chiar Oritia-i dase lui Pilumnus / În dar; mai **ninsurìi** decât zăpada. / În goana lor ei lasă-n urmă vântul. / Stau roată împrejur

BDD-A23959 © 2014 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:12 UTC)

mânacii sprinteni. / Îi bat cu podul palmelor pe piepturi / Şi netezesc cerbicele-**ncomate**. / Apoi îşi pune platoşa pe umeri, / Cu aur şi-oricalc **înscorţoşată** / Îşi potriveşte la-ndemână spada, / Ia scutul, coiful cu penetul roşu...” (p. 585). Dacă adăugăm şi derivatul deja cunoscut, **penet,** din ultimul vers, avem o imagine limpede a preferinţelor traducătorului.

6. O ţinută aparte au notele plasate după fiecare cânt. Aparţin unui fost student al Profesorului G. I. Tohăneanu, devenit dascăl la Chişineu Criş: Ioan Leric. Sunt remarcabile prin exactitatea informaţiei conţinute, prin sobrietatea exprimării şi prin aria largă de cuprindere a conţinutului: mitologie, lingvistică, istorie, geografie, ştiinţele naturii. Multe dintre aceste note mi-au înlesnit perceperea corectă a textului şi mi-au oferit o perspectivă largă asupra culturii lui Vergilius.

7. Cele câteva neînsemnate erori tipografice care au scăpat vigilenţei corectorilor nu umbresc cu nimic o operă transpusă în limba română cu o pasiune lingvistică şi stilistică de invidiat.

Profesorul Gheorghe I. Tohăneanu şi-a dovedit din plin dragostea „dintâi”: limba latină, dar a lucrat cu aceeaşi râvnă la zidirea unui templu întru cinstirea limbii române.

G. I. TOHĂNEANU’S TRANSLATION OF THE *AENEID*.
READING NOTES
(*Abstract)*

Keywords: *translation, vocabulary, derivation, versification*

The autor appreciates that the translation provided by Professor G. I. Tohăneanu represents a model of how to equate into Romanian a Latin text whose translation requires a good knowledge of the expressive subtleties within the two languages. This contribution particularly highlights the translator′s personal lexic and prosodic choices, through which have been reached optimal stylistic equivalences.

BDD-A23959 © 2014 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:12 UTC)